

Beszélt nyelvi jelenségek Balassi korából

Szótárat lapozgatni izgalmas dolog. Nemcsak a szavak jelentését, használati körét, gyakoriságát ismerhetjük meg a szótárakból, hanem egy-egy korszak nyelvi képe is föltárul előttünk, hiszen a szótár mindig egy korszak lenyomata is egyben. A szavakon keresztül pedig megtudhatjuk azt is, hogyan használták a nyelvet a beszélők, hogyan gondolkodtak a világról, és hogyan vélekedtek bizonyos nyelvi jelenségekről. A szótárak között az írói szótárak sajátos csoportot képviselnek: általában egy személy művére vagy műveire korlátozódik a bennük feldolgozott anyag, vagyis személyhez kötött, korpuszból vett jelenségek képezik az írói szótárak alapját. Az írói szótárak a szépirodalmi szövegek értelmezésében segítenek, a szavak pontos értelmét ugyanis az irodalmi mű szövegösszefüggéseiben határozzák meg. Olvasgatásukkal azonban nem csupán az írók és költők műveinek a nyelvhasználatát ismerhetjük meg alaposabban, hanem meglepő felfedezéseket is tehetünk. Kiderül például, hogy számos, mainak gondolt beszélt nyelvi jelenség már régtől fogva része a nyelvünknek, sőt, szépirodalmi adatok is vannak rá. A magyar szótárirodalom írói szótárai közül a legrégebbi nyelvállapotot Jakab László és Bölcseki András Balassi-szótára (Debrecen, 2000) tárja elénk, amely Balassi verseinek és Szép magyar komédiájának a szóanyagát tartalmazza. Lássunk néhány érdekességet ebből a szótárból!

A Balassi-szótárban egy szócikken belül szerepelnek a *medgyek*, *medgyen*, *medgyünk* szavak. A szócikkből megtudhatjuk, hogy ezek a *mit tegyek?* *mit tegyen?* *mit tegyünk?* kifejezések rövidült változatai. E formák azt mutatják, hogy már Balassi korában is összerántódtak a gyors beszédben bizonyos, sokszor egymás után használt szavak, vagyis már ebben a korszakban is hadarhattak az emberek. A *mit tegyek?* *medgyek*-ként való rövidülése olyan lehetett a 16. században, mint napjainkban a *szóval*-nak *szal*-ként vagy az *azt hiszem*-nek *asszem*-ként való ejtése. A különbség a Balassi-korabeli és napjaink jelenségei közt csupán annyi, hogy a *szal* és az *asszem* formák – egyelőre még – nincsenek szótározva. További érdekesség, hogy viszonylag sok adat van Balassitól az idézett formákra, a *medgyek* ugyanis 14-szer, a *medgyen* 3-szor, a *medgyünk* pedig 1-szer fordult elő nála. A *medgyek* megjelent például a Kiben az szeretője háladatlansága és keménsége felől panaszkodik című versben is: *Szeretnem pedig azt, ki fáraszt sok búval, mi hasznom? Hát medgyek? ellene vétsek?*

Ó, azt sem lehet, mert szánom. Az idézett verssorban a *medgyek*-en kívül még egy, a beszélt nyelvre jellemző szó figyelhető meg, ez pedig a *hát*. A szótárból kiderül, hogy Balassi Bálint 53-szor írta le műveiben a *hát*-ot. A költő az elemet egyrészt kérdések szónokivá tételére használta, ahogy azt a *Hát hol az én hatalmom?*, illetve az *Ó, hova legyenek hát?* példák is mutatják, másrészt kérdésre adott válaszban is szerepeltette a szót. Például: *Kivel mit gondolok? Hát ha szegény vagyok is, hadd éljek kedvemre.* Megjelent nála továbbá felszólítás és biztatás nyomósítására is: *Terjeszd ki hát fényes orcád világát!* De kötőszóként, 'tehát' jelentésben is előfordult Balassinál a szó: *Látjuk minden nyivet mely igazán talál, Kit célul arányoz lüni mérges nyíllal, Hát nem vak, sőt jól lát szeme világával.* Végül pedig egy sajátos mondatkonstrukcióban, feltételes mellékmondatot követő főmondat viszonyító szavaként is szerepelt a költeményekben a *hát*: *Mert ha tenger búsul parancsolatjára, Hát rám is ő ereszt bút, bűnös fiára.* Ez a sokféle használati kör mutatja, hogy Balassinál nem jelentés nélküli töltelékszóként, hanem változatos szerepkörökben fordult elő a *hát*.

A Balassi-szótár szócikkeit és példáit nézegetve feltűnik, hogy nem csupán a ma gyakran kárhoztatott *hát* volt része Balassi lírájának, hanem a szófölsőlegnek tartott *de viszont* is. Balassinál még különírva szerepelt a szerkezet, 2013-ban viszont A magyar nyelv nagyszótárának ötödik kötetébe már egybeírva, összetett kötőszóként, *deviszont*-ként került be a szó. A Balassi-szótár *de* szócikkében olvasható, hogy a költő a *de* kötőszót a *viszont* kötőszóval együtt ellentét nyomósítására használta. Például: *Én szívemet is így, mikor énhozzám víg, ő nevelten neveli De viszont, mint kánya, ő kegyetlen kínja rágja, szaggatja, eszi.* A két ellentétes kötőszóval Balassi az ellentétet erősítette föl, tehát nem fölösleges szószaporításként, hanem stílusesszéként használta a *de viszont*-ot.

Az említett három beszélt nyelvi jelenségen kívül még számos mai nyelvhasználati forma elődjét megtalálhatjuk Balassinál. *Medgyünk*, azaz mit tegyünk, hogy jobban megismerjük ezeket? *Hát* lapozgassuk bátran a szótárat! Még akkor is, ha ez nem a legmegszokottabb, *deviszont* annál izgalmasabb időtöltés.

Schirm Anita

A cikk az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Program

Nem kis meglepetést okozott nekem az a felirat, amelyet egy intézmény mosdójának ajtaján pillantottam meg: *A program befejezése után szíveskedjenek elotlani a villanyt!* No, nem az udvariasságra lettem figyelmes, a takarékoságra való jó szándékú figyelmeztetést is teljesen helyénvalónak találtam, ám a *program* szó, megvallom, mehökkentett. Bár a *program* jelentését nagyjából mindenki ismeri, érdemes azért idézni a Magyar értelmező kéziszótárból. Itt a szónak négy jelentését találjuk meg: **1.** (Cselekvési) terv. | Szabad idő eltöltésére, szórakozásra vonatkozó terv. **2.** *Pol* | Politikai irányzat, párt, szervezet céljainak összessége. | Közéleti kérdések megoldására vonatkozó terv, javaslat. | Tárgysorozat, napirend. **3.** Műsor. **4.** *Inf* (Számítógép) műveleteinek típusát és sorrendjét meghatározó utasítások sorozata.

Ezek közül a jelentések közül egyik sem felel meg a mosdóban végzett tevékenységnek. Ebben a helyiségben ugyanis természetesen szükségleteinket végezzük el, illetve kezelt mosunk.

Ezek valamelyike lenne a program? Nekem a *program*ról első sorban az első, illetve a harmadik jelentés jut eszembe, hiszen naponta hallunk, olvasunk hétfégi *program*ról. Természetesen a családok is szoktak szervezni *program*okat; ilyenkor színházba, moziba mennek, esetleg kirándulnak. A második jelentés inkább a választási kampány idején szokott szerepelni. Ilyenkor plakátok, a sajtó cikkei hirdetik az egyes pártok elképzeléseit, ígéreteit. Egy-egy kulturális rendezvénynek is van *program*ja, amelyet a *programfüzet*ből ismerünk meg.

Újabbán a kíváncsinosnál jobban terjed a *projekt* szó is. A Bakos-féle Idegen szavak szótárában 'hosszú távú (tudományos) tervezet' jelentésben szerepel. Mostanában azonban az iskolákban például az intézmény éves munkatervében szereplő rendezvényt is annak nevezik. Merem remélni, hogy az nem jut eszébe valamelyik hivataloskodó személynek, hogy legközelebb a mosdó használatát esetleg *projekt*nek nevezze.

Én most is inkább ezt írnám ki az említett helyiség ajtajára: *A mosdó használata után szíveskedjenek elotlani a villanyt!*

Dóra Zoltán